

Андрій Гречило

ГЕРБ ТА ПРАПОР МІСТА ПЕРЕЯСЛАВА-ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Поява перших міських знаків на Лівобережжі тісно пов'язана з еволюцією феодальних міст і формуванням у них громад, наділених певними самоврядними функціями. Як і в інших регіонах, розвиток міського герботворення мав тут свою специфіку, її окремі особливості можна простежити на генезі символів Переяслава.

За клопотанням київського старости Костянтина Острозького король Стефан Баторій на сеймі у Варшаві 1585 р. видав привілей про осадження міста на городищі Переяслав, надав йому магдебурзьке право, дозвіл на проведення трьох щорічних ярмарків (на св.Семена, чотири тижні по Великодню та на Водохреща, кожен ярмарок мав тривати по два тижні) та двох щотижневих торгів (у понеділок та п'ятницю) і визначив обов'язки несення сторожової і військової служби. Хоча такі привілеї надавались «на часи вічні», однак за існуючою практикою їх старалися перезатвердити у кожного нового короля. 1606 р. переяславці добиваються підтвердження цього документа в Сигізмунда III, а 1620 р. делегація міщан на чолі з війтом Федором Матвієвичем їде на коронний сейм з проханням про розширення привілеїв. 6 грудня того ж року¹ у Варшаві король Сигізмунд III підписує нову грамоту. У ній, окрім надання нових пільг міщанам, підтвердження самоврядування за магдебурзьким правом та проведення ярмарків і торгів, дозволу на спорудження ратуші, важниці, воскобійні, лазні, пивоварень та ін., місту дозволялося «...мати книгу, скриньку і печатку міську для завіряння та скріплення різних справ з таким гербом, який на цьому листі нашому намальований: на озері башта з хрестом» (грамота писана польською мовою. – А.Г.)². Передбачалося також «усім, разом зі своїм війтом, виступати на конях і зі зброєю

проти кожного ворога коронного й бунтівників під міським прапором, котрий їм надаємо: у білому полі червона башта з червоним хрестом»³. Ймовірно, що Переяслав вже до цього часу міг використовувати якусь свою символіку чи на прапорах під час польової сторожі на татарських шляхах, чи й на міській печатці, котру мали би виготовити після отримання привілею 1585 р. Хоча з усього видно, що переяславська магдебургія до 1620 р. була сильно обмежена старостинською владою. Переважно вибір символів здійснювався тоді на місцях і в королівських грамотах не фіксувався, або ж вписувався на прохання самих міщан чи власника міста (для приватновласницьких поселень) – це засвідчують відомості про знаки інших наддніпрянських міст. Підтвердженням цього є й самобутній сюжет герба Переяслава: на малюнку з привілею 1620 р. зображено посеред водойми двоповерхову вежу зі стіжковим дашком, увінчану хрестом; на першому рівні обабіч аркового portalу є по вузькому вікну (також із арковим завершенням), а над ними – по круглому отвору, подібному до бійниці; на другому рівні є два вузькі вікна. Видається, що в гербі зафіксовано реальну споруду, котра була оточена зусібіч водою і входила до системи оборонних укріплень міста. З тексту привілею випливає, що башта знаходилась на островці посеред «озера», проте можливо, що такий термін використано для спрощення опису герба, а водойма навколо вежі була штучно створена внаслідок добре спланованих фортифікаційних робіт і спорудження гребель на річках. Така специфічна будівля мала би вирізняти Переяслав поміж інших міст і тому немає нічого дивного, що вона потрапила до міських символів. Варто звернути увагу, що на прапорі «озеро» відсутнє. Як би там не було, але місцеве походження давніх знаків Переяслава не викликає сумнівів – вони підкреслювали значення міста, що відродилося як оборонне укріплення на шляху ворожих набігів (за люстрацією 1622 р. міщани мали повинність нести польову сторожову службу, а під час воєнних дій організувати загін «у 200 коней»).

Цікаво, що того ж дня – 6 грудня 1620 р. – разом із Переяславом привілей отримала і Біла Церква, а ще через 4 дні – Богуслав. В усіх трьох привілеях зафіксовано міські прапори (для Білої

Церкви подано також і герб) й у кожному обов'язковим елементом був хрест (у Білої Церкви увінчував зображення церкви, а у Богуслава – встановлений на скелі) – традиційний елемент тогочасної української міської і козацької геральдики.

7 березня 1633 р. делегація переяславців на чолі з війтом Ф.Матвієвичем отримала від короля Владислава IV під час краківського коронного сейму підтвердження давніх грамот та новий привілей з делегованим правом самим обирати собі війта (оскільки Переяслав був королівським містом, то війта раніше назначав король) та зменшення військових повинностей⁴. У 1637 р. новою грамотою було затверджено уклад про 7 ремісничих цехів (кушнірський, кравецький, шевський, ковальський, різницький, колісницький та пекарський), кожен з яких мусів «мати скриньку братську, печатку, знак (т.зв. цехову ціху. – А.Г.), барабан за звичаєм інших цехів у містах коронних».

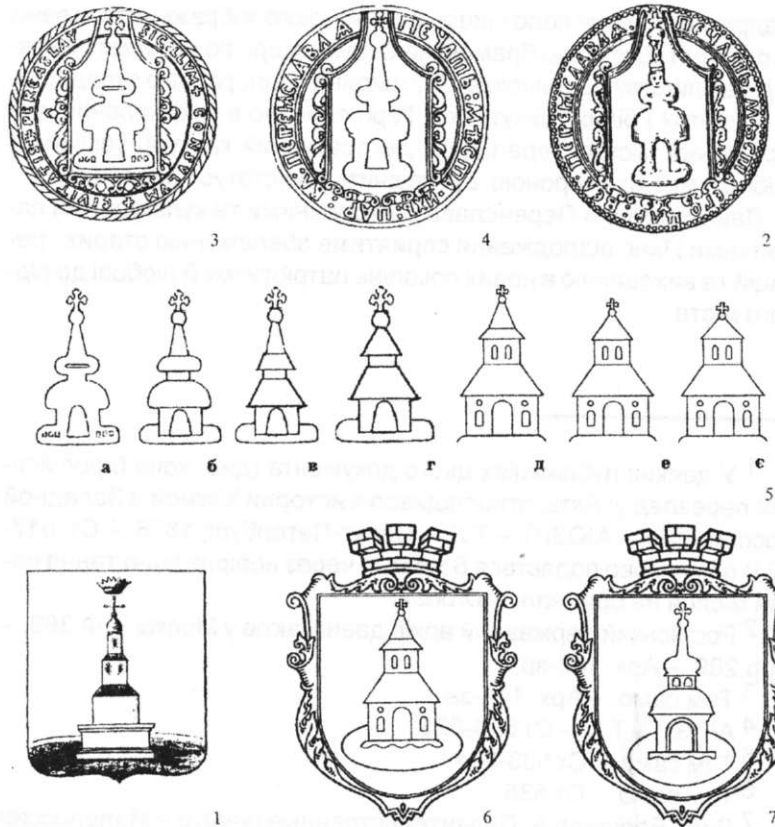
Користаючи з того, що саме в Переяславі відбувалося укладення угоди 1654 р. з царськими посланцями, міщани поспішили перезатвердити свої давні привілеї. У березні разом з українським посольством, очолюваним військовим суддею Самійлом Богдановичем та переяславським полковником Павлом Тетерею, до Москви вирушили й дві делегації переяславців – від міщан та окремо від цеховиків. Про підтвердження прав міста просив царя у своєму листі й гетьман Богдан Хмельницький. 4 квітня цар Олексій Михайлович підписав «жалувану грамоту всему городу Переяславлю», у якій зазначено: «быти во всем по прежним королевским привилеям и герб свой держати им прежний»⁵. Про те, що для тогочасної централізованої Московської держави, де не функціонувало самоврядування на магдебурзькому праві, поняття міського герба було малозрозумілим свідчить курйозний факт, що в тексті царської грамоти для цехів писар також спершу вписав фразу про герб міста, але потім її було викреслено⁶. Переяславським делегатам на чолі з Іваном Григоровичем (чи, як переказано його прізвище в московських актах – Григорьевим) ще довелося добиватися видачі копії грамоти на руки, подаючи нову чолобитну з проханням повернути землі, які старости відібрали під замкову юрисдикцію, звільнити від різних тягостей і повинностей.

Пізніше міщани Переяслава старалися отримувати конфірмаційні грамоти в кожного нового царя та формально підтверджувати свої привілеї у кожного новообраного гетьмана. Такі намагання не були марними, бо фактично крім Переяслава всі інші міста та містечка південної частини Гетьманщини не мали права на самоврядування, а були під владою козацько-старшинської адміністрації.

Після ліквідації в Україні гетьманства та полкового устрою для утвореної Малоросійської колегії в 1765–66 рр. розроблялася печатка, у якій «національний герб» (козака з мушкетом) російська адміністрація хотіла замінити якимось іншим знаком. Серед проектних варіантів був і поділений на кілька полів щит, в одному з яких фігурував «герб Переяславский – в красном поле серебряная башня о трех вверх зубцах на зеленой земле стоящая»⁷. Автори проекту не володіли точною інформацією, бо наплутали з кольорами та зображеннями й інших гербів.

У 1782 р. указом Катерини II перезатверджено герб Переяслава вже зі срібним полем щита (як у первісному варіанті), але споруда інтерпретувалася як триступна башта, увінчана церковною главою та зубчастою короною (мал.1)⁸. Причиною цих неточностей було мабуть невірне відчитання міської печатки. Зображення «озера» потрактовано як ще один ярус споруди, а хрест на вежі спонукав до думки про сакральне призначення будівлі. У печатках багатьох королівських міст герб увінчувався королівською короною, іноді при цьому опускався щит, що призводило до помилок при пізнішому перезатвердженні. Схоже, що за подібною переяславською печаткою виконувався й малюнок герба 1782 р.

Досі було опубліковано тільки два типи печатки Переяслава. У 1-му випуску «Снимков древних русских печатей» (1882 р.) подано печатку з документа 1698 р. з кириличною легендою, зображення якої потрактовано як «каменная баба с короной» (мал.2)⁹. Михайло Грушевський у своїй «Ілюстрованій історії України» (1-е вид. 1911 р.) помістив два прориси з переяславських печаток¹⁰. Один – з латиномовною легендою «SIGILLUM CONSULUM CIVITATIS PEREASLAV» («печатка райців міста Переяслава») з документа 1-ї половини XVII ст. (мал.3), другий – з тієї ж печатки, що й на документі 1698 р., але з помилковим відчитанням колово-

ним хрестом (мал.6). Для прапора пропонувалося: квадратне біле полотнище, у центрі (на відстані в 1/10 від верхнього та нижнього країв) червона башта із жовтими воротами та білими вікнами, увінчана червоним хрестом.

У кінцевому результаті Переяслав-Хмельницька міська рада рішенням сесії від 15 липня 1999 р. затвердила символи міста (але чомусь зі зміненими кольорами). Герб: у червоному полі срібна вежа з хрестом і відкритою брамою на срібному озері (мал.7). Прапор:

го напису (мал.4). Очевидно, що печатка з кириличним написом і царською титулятурою була запроваджена після царської грамоти 1654 р., але зображення герба на ній – «башта на озері» – ідентичне до давнішої. Неточне виконання прорисів з печаток в обох публікаціях вводило в оману сучасних дослідників, які також сприймали зображення «озера» як нижній ярус споруди. Хибною є й ідентифікація вежі з церквою – у привілеї 1620 р. однозначно подано «башта з хрестом», у той час як у згадуваній грамоті для Білої Церкви також чітко вказано «церква з хрестом». Зрештою, порівняльний аналіз малюнку вежі на печатках і на привілеї 1620 р. дає змогу впевнитися, що маємо дещо відмінні зображення однієї й тієї ж споруди (мал.5).

Можна ствердити, що Переяслав від 1620 р. (а можливо й від 1585 р.) до початку XX ст. постійно використовував свій історичний герб, який хоч і зазнавав певних видозмін, але з великою шаною передавався від покоління до покоління як символ місцевих самоврядних традицій та міських прав.

Із відновленням державності України виникли пропозиції відродити старі традиції й у геральдиці. Сприяла цьому й активна діяльність Українського геральдичного товариства, яким велися науково-дослідницькі роботи й були напрацьовані основні принципи розвитку сучасного муніципального герботворення та прапорництва в Україні. Верховною Радою України були враховані пропозиції товариства й у прийнятому 1997 р. Законі України «Про місцеве самоврядування» передбачене функціонування місцевих гербів та прапорів.

У кінці 1998 р. бажання відродити свій давній знак виникло й у Переяславі-Хмельницькому. Однак виникли проблеми з відтворенням малюнку, оскільки орієнтувалися на герб 1782 р. Міська рада звернулася за консультаціями до Українського геральдичного товариства, на що отримала інформацію про давніші зображення міських символів, їх зміст і рекомендацію відновити герб і прапор за первісними зображеннями. Як ймовірний варіант було запропоновано реконструкцію на підставі малюнка з привілею 1620 р.: у срібному полі посеред синього озера на срібній землі червона башта із золотими воротами та срібними вікнами, увінчана черво-

квадратне червоне полотнище, у центрі якого зображена біла вежа з хрестом і відкритою брамою на білому озері; по периметру прапор має лиштву (шириною в 1/20 ширини прапора), яка складається з жовтих і білих трикутників. Герб вписано в уніфікований для української міської геральдики декоративний картуш, увінчаний срібною міською короною, що свідчить про статус поселення.

Давні символи Переяслава є історичними та культурними пам'ятками і їхнє відродження сприятиме збереженню старих традицій та вихованню в нових поколінь патріотизму й любові до рідного міста.

¹ У деяких публікаціях цього документа (див. хоча б російський переклад у: Акты относящиеся к истории Южной и Западной России (далі – АЮЗР). – Т.Х. – Санкт-Петербург, 1878. – Ст. 517-524) помилково подається 6 жовтня через невірне відчитання назви місяця на оригіналі – «Хвгіз».

² Російський державний архів давніх актів у Москві. – Ф.389. – Спр.209. – Арк. 142-зв.

³ Там само. – Арк. 144-зв.

⁴ АЮЗР. – Т.Х. – Ст.524-525.

⁵ Там само. – Ст.533-534.

⁶ Там само. – Ст.535.

⁷ Див.: Барсуков А. Правительственные печати в Малороссии от времен Стефана Батория до Екатерины II // Киевская старина. – 1887. – Сент. – С.91; О перемене прежней Запорожской печати // Гербовед. – 1914. – №5. – С.69-77.

⁸ Полное собрание законов Российской империи. – Т.ХХІ. – Санкт-Петербург, 1830. – №15422.

⁹ Снимки древних русских печатей государственных, царских, областных, городских, присутственных мест и частных лиц. – М., 1882. – Вып.1. – С.75.

¹⁰ Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К.: 1990 (ре-принт з видання К., Львів, 1913). – С.32.

К БИОГРАФИИ П. М. БИЦИЛЛИ: ИЗ ИСТОРИИ ГРЕЧЕСКОЙ ДИАСПОРЫ В ОДЕССЕ

В 1999 г. исполняется 120 лет со дня рождения Петра Михайловича Бицилли (1879-1953), профессора Новороссийского университета. Трагизм его судьбы в том, что, высказав блистательные научные идеи, являясь, по сути, одним из основоположников новых научных направлений в историографии ХХв., П. М. Бицилли на долгие годы был предан забвению. С 1920 г. он эмигрировал из Одессы сначала в Югославию, а затем в Болгарию, где прожил вторую часть своей жизни. Советская Украина вычеркнула его из своей официальной науки, а социалистическая Болгария в конце 1940-х гг. заклеила его как «буржуазного ученого». Разумеется, ученики и последователи П. М. Бицилли помнили о нем, однако подлинный Ренессанс темы «П. М. Бицилли» начался только с 1990-х годов. Исследователи разных стран обратились к его творчеству (Украина, Россия, Болгария, Израиль и др.), пытались осмыслить незаурядную личность ученого и его вклад в науку.

Бурный интерес к фигуре П. М. Бицилли способствовал появлению разнообразных публикаций. Неоднозначность их содержания, противоречивость оценок, ошибочность отдельных положений и приводимых данных – процесс естественный, детерминированный, прежде всего, ограниченностью информативного поля, отсутствием фундаментальной источниковой базы. Научная биография П. М. Бицилли – дело будущего. Сегодняшний этап – накопление фрагментарного материала, поиск фактических данных, первые пробы обобщений.

Среди спорных вопросов – проблема происхождения рода Бицилли. В литературе имеются свидетельства об италяно-албанских корнях семьи. Материалы фондов государственного архива Одесской области позволяют говорить о греческом происхождении предков ученого.